



**Czynniki chroniące i wspierające
rozwój dzieci i młodzieży**

Krzysztof Ostaszewski

Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

IV Forum Profilaktyki, METIS, Chorzów

11 luty 2009




Idea i główne pytania



Czynniki ryzyka

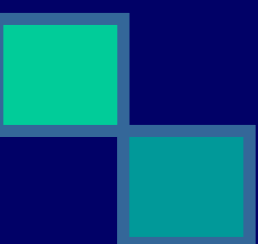

- dlaczego młodzi ludzie popadają w uzależnienia, mają niepowodzenia w szkole, dopuszczają się przestępstw lub rozwijają się nieprawidłowo?

Czynniki chroniące / wspierające

- 
- co sprzyja zdrowemu rozwojowi młodych ludzi, co daje im siłę do walki z przeciwnościami, co ich wzmacnia i uodparnia?



Zagadnienia

- 
- Skąd wzięła się koncepcja „czynników chroniących”?
 - Czym są „czynniki wspierające” rozwój dzieci i młodzieży?
 - Czym te koncepcje różnią się od siebie?
- 

Jurek i Tadek

Byli przyjaciółmi, którzy:

- wychowywali się w tej samej złej dzielnicy dużego miasta (bieda, przemoc, alkohol)
- byli typowymi „dziećmi ulicy”
- chodzili do tej samej podstawówki i mieli wczesne problemy w nauce
- od 10 r.ż. byli wychowywani przez matki (ojcowie opuścili rodzinę i nie angażowali się w ich życie)
- mieli rodzeństwo z kryminalną kartoteką
- kiedy dorastali wdali się złe towarzystwo sami mieli kłopoty z prawem i wylądowali w poprawczaku

Adaptacja pomysłu wykorzystanego
przez Zimmermana i Arunkumara (1994)

Jurek po 30-tce

■ Jurek

- nigdy nie ukończył zawodówki
- jest bezrobotny i kilka razy siedział w więzieniu
- ma dwoje dzieci, które rzadko odwiedza
- pije i upija się regularnie
- nie ma stałego miejsca zamieszkania

**Podatność na czynniki
ryzyka**

Wysokie ryzyko



Nieprzystosowanie

Tadek po 30-tce

■ Tadek

- skończył technikum i pracuje jako wzięty fachowiec
- ma żonę i dwójkę dzieci, dba o swoją rodzinę
- jest w dobrej formie, w wolnych chwilach gra z kumplami w piłkę
- pracuje z „dziećmi ulicy” jako wolontariusz

Odporność na czynniki ryzyka

Mimo wysokiego ryzyka



Pozytywna adaptacja
i
dobre przystosowanie

Dostrzeżenie czynników chroniących

Klasyczne badania nad losami dzieci z rodzin dysfunkcyjnych pokazały, że część tych dzieci rozwija się prawidłowo mimo niesprzyjających warunków życia

Wiedza oparta na czynnikach ryzyka nie wyjaśnia indywidualnych różnic w reakcji stres i niekorzystne warunki życia

Zainteresowanie czynnikami i mechanizmami, które chronią w niesprzyjających okolicznościach

Badania Emmy Werner i wsp.

Badania
E. Werner (2000)
na hawajskiej wyspie Kauai
Obserwacja losów ok. 700
dzieci w chwili urodzenia
w 1955 r. oraz następnie
w 1, 2, 10, 18, 32 i 40
roku ich życia

Losy
72 dzieci odpowiadały
pozytywnej adaptacji

Ok. 200 dzieci wznastało w
bardzo trudnych warunkach
(chroniczna bieda, alkoholizm
i inne problemy rodziców)

Czynniki chroniące

- Czynniki lub mechanizmy, które chronią w obliczu przeciwności losu, dodają sił, wzmacniają lub pozwalają podnieść się po chorobie, tragedii, katastrofie

Różnice indywidualne:

dzieci aktywne,
towarzyskie,

Czynniki rodzinne:


Bliska więź emocjonalna z
dorosłym opiekunem

Czynniki pozarodzinne:

trwałe przyjaźnie,
wsparcie nauczycieli,
sąsiadów itd

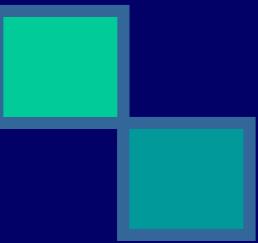



Rozwój badań

- **Dzieci z rodzin z problemem alkoholowym, narkotykowym, z innymi zaburzeniami psychicznymi**
 - **Dzieci z zagrożonych środowisk:** o niskich dochodach, zagrożonych bezrobociem, przestępczością, przemocą itd.)
 - **Dzieci wychowujących się w rodzinach rozbitych** (po rozwodzie/wyjeździe/śmierci rodziców)
 - **Dzieci po traumatycznych przeżyciach** (np. dzieci wykorzystywane seksualnie)
 - **Dzieci wychowujących się w placówkach opiekuńczych** (sieroty, dzieci porzucone)
- 



Odkrycie „resilience”


- 
- Funkcjonowanie znacznie lepsze niż można by się tego spodziewać na podstawie wiedzy o czynnikach ryzyka, które obciążają daną osobę
 - Utrzymanie dobrego funkcjonowania mimo bardzo stresujących doświadczeń
 - Powrót do zdrowia i równowagi psychicznej po traumatycznych wydarzeniach
- 

Co to jest „resilience”?

- W fizyce *resilience* oznacza: elastyczność, sprężystość, prężność, odbojność
- W odniesieniu do człowieka oznacza: odporność, regenerację sił, dobre przystosowanie, pozytywną adaptację
- koncepcja *resilience* wyjaśnia fenomen, jakim jest dobre funkcjonowanie mimo przeciwności losu
- Znaczący wkład w rozwój tej koncepcji wnieśli:
Michael Rutter, Norman Garmezy, Emmy Werner, Ann Masten, Suniya Luthar




Nadzwyczajne własności?

- Początkowo sądzono, że te dzieci mają nadzwyczajne własności i przedstawiano je jako:
 - „dzieci niepodatne na ryzyko”,
 - „niezatapialne”, „niezwyciężone”, „super-dzieci”
- 

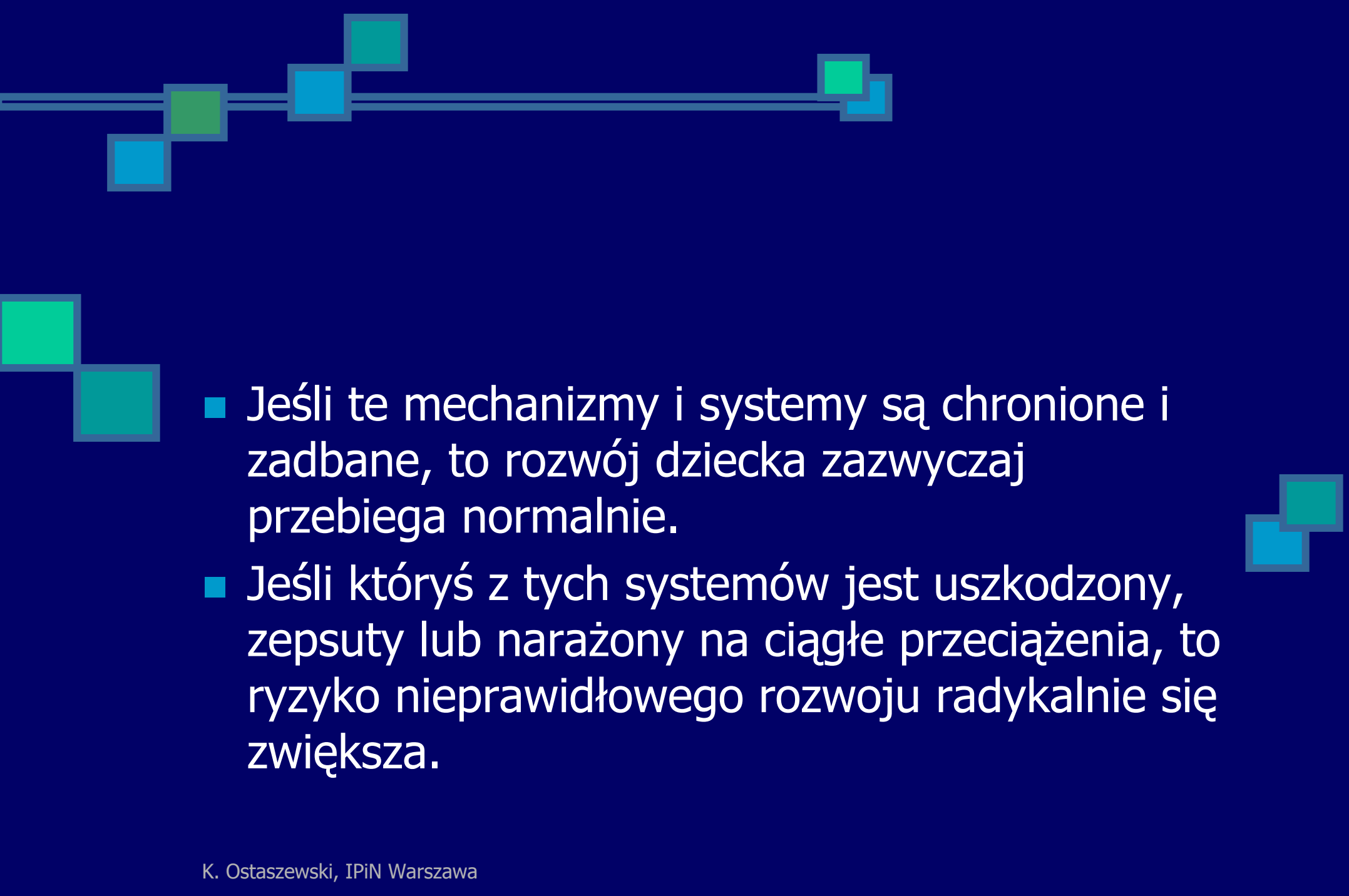


Tymczasem....

- Mechanizmy *resilience* nie są niczym niezwykłym
 - U ich podłoża leżą mechanizmy adaptacyjne lub procesy właściwe **dla zwykłego rozwoju dzieci i młodzieży w ogóle**
 - To „ordinary magic” - magia dnia codziennego
- 

Systemy adaptacyjne	Czynniki chroniące/ wspierające
Uczenia się i przetwarzania informacji	wysokie IQ, zdolności uczenia się, koncentracja uwagi, zdolności werbalne
Przywiązania i utrzymywania bliskich relacji z innymi	bezpieczna więź z matką lub opiekunem w pierwszym okresie życia
Procesy motywacyjne	posiadanie planów i celów życiowych, wysokie aspiracje edukacyjne, potrzeba osiągnięć
Samokontrola i samoregulacja	radzenie sobie z negatywnymi emocjami, kontrola impulsów
Samoakceptacja	poczucie własnej wartości, wiara w swoje możliwości, optymizm
Radzenie sobie z trudnymi sytuacjami i nabywanie kompetencji	umiejętności społeczne, porozumiewania się z innymi w sytuacjach konfliktowych, rozwiązywania problemów, asertywność, poczucie własnej skuteczności

Systemy socjalizacyjne	Czynniki chroniące / wspierające
Rodzina	wsparcie rodziców, zasady rodzinne, jasne oczekiwania rodziców, dobre porozumiewanie się z dzieckiem, monitorowanie czasu wolnego dziecka, wspólne z dzieckiem spędzanie wolnego czasu, zaangażowanie rodziców w szkolne sprawy dziecka
Rówieśnicy	relacje z rówieśnikami akceptującymi normy społeczne, z aspiracjami edukacyjnymi, prospołecznymi
Szkoła	dobry klimat szkoły, wsparcie nauczycieli, doświadczanie pozytywnych wzmocnień, poczucie więzi ze szkołą, określone zasady życia szkolnego i ustalone granice
Środowisko	<ul style="list-style-type: none"> - zaangażowanie w konstruktywną działalność, kluby młodzieżowe, zajęcia sportowe, wspólnoty religijne, wolontariat, działalność charytatywna; - przyjazne i bezpieczne sąsiedztwo (dostęp do ośrodków rekreacji, klubów, poradni, ośrodków interwencji kryzysowej) - dorośli mentorzy (oparcie w zaufanej osobie dorosłej np. trenerze sportowym, księdzu, nauczycielu)

- 
- Jeśli te mechanizmy i systemy są chronione i zadbane, to rozwój dziecka zazwyczaj przebiega normalnie.
 - Jeśli któryś z tych systemów jest uszkodzony, zepsuty lub narażony na ciągłe przeciążenia, to ryzyko nieprawidłowego rozwoju radykalnie się zwiększa.




Czynniki chroniące vs. wspierające



Czynniki chroniące

- Są zarezerwowane dla sytuacji lub grup zwiększonego ryzyka

Czynniki wspierające

- Dotyczą zwyczajnych grup dzieci i młodzieży, tzw. grup normatywnych
- 

Rozwój dzieci / młodzieży a poziom ryzyka


	Niskie nasilenie ryzyka	Wysokie nasilenie ryzyka
Prawidłowy rozwój i dobre przystosowanie	Rozwój normatywny (czynniki wspierające rozwój)	Rozwój zgodny z koncepcją <i>resilience</i> (czynniki chroniące/ czynniki wspierające rozwój)
Nieprawidłowy rozwój i złe przystosowanie	Nieoczekiwany rozwój (ukryte/ źle zbadane czynniki ryzyka) 19191919	Rozwój zgodny z koncepcją podatności (czynniki ryzyka)

Adaptacja z: Fergus & Zimmerman, 2005

K. Ostaszewski, IPiN Warszawa



Wspólne czynniki dla rozwoju i ochrony

- udzielanie wsparcia,
 - wzmacnianie i nagradzanie,
 - stawianie wymagań i granic,
 - rozwijanie konstruktywnych zainteresowań,
 - zaangażowanie w naukę w szkole,
 - rozwijanie poczucia własnej wartości,
 - wzmacnianie umiejętności społecznych i zaangażowanie w działalność prospołeczną
- 

Piśmiennictwo

- Borucka, A., Ostaszewski, K. (2008). Koncepcja resilience. Kluczowe pojęcia i wybrane zagadnienia. *Medycyna Wieku Rozwojowego*. XII, 2, część I. str. 587 -- 597.
- Borucka, A., Ostaszewski, K. (2008). Pokonać przeciwności losu -- koncepcja "resilience". */Remedium/*, nr. 7-8 (185). Str. 11-13.
- Fergus, S., & Zimmerman, M. *Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk*, "Annual Review of Public Health", nr 26, 2005, s. 399-419.
 - Garmezy N. (1985): Stress-resistant children: the search for protective factors. [in:] *Recent research in developmental psychopathology*, Stevenson J. (ed.). Pergamon Press; 213-234.
 - Masten A., Powell (2003) A resilience framework for research, policy and practice [in:] *Resilience and vulnerability. Adaptation in the context of childhood adversities*. S. Luthar (ed.), Cambridge, 1-25.
 - Ostaszewski, K. (2008). Czynniki ryzyka i czynniki chroniące w zachowaniach ryzykownych dzieci i młodzieży. W: Joanna Mazur i wsp. Czynniki chroniące młodzież 15-letnią przed podejmowaniem zachowań ryzykownych. Instytut Matki i Dziecka. Zakład Ochrony i Promocji Zdrowia Dzieci i Młodzieży, Warszawa, str. 19-46.
 - Ostaszewski, K. (2008). Czynniki chroniące i wspierające rozwój. */Remedium./* Nr. 11 (189), str. 1-3.
 - Ostaszewski, K., Rustecka-Krawczyk, A., Wójcik, M. (2008). Czynniki chroniące i czynniki ryzyka związane z zachowaniami problemowymi warszawskich gimnazjalistów. Instytut Psychiatrii i Neurologii w Warszawie, <http://www.ipin.edu.pl/0211.htm>
 - Werner E.: *Protective factors and individual resilience* [w:] Shonkoff J. i Meisels S. (red.) *Handbook of Early Childhood Intervention*. Second edition, 2000 wyd. Cambridge University Press, 115-132.
 - Zimmerman M.A., Arunkumar R. (1994) Resiliency Research: Implications for Schools and Policy. *Social Policy Report: Society for Research in Child Development*, 8(4), 1-18.